

บทที่ 4

การฝึกหัดแม่ท่าลิง

บทนี้จะได้กล่าวถึง การฝึกหัดแม่ท่าโขนลิง ซึ่งปฏิบัติกันในวิทยาลัยนาฏศิลป กรมศิลปากร โดยเริ่มฝึกหัดแม่ท่าลิงครั้งแรกมีอยู่ 91 ท่า และฝึกหัดต่อในแม่ท่าลิงครั้ง ท่าหลัง ตั้งแต่ 92-255 ท่า เมื่อฝึกหัดแม่ท่าลิงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการจับและการแก้ไข ท่าทางเพื่อให้ผู้ฝึกหัดปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง และตรงตามแบบนาฏศิลป์โขน จากนั้นก็ฝึกปฏิบัติ กิริยาอาการทั่วไปของตัวลิง ซึ่งประกอบด้วยกระบวนท่าดังนี้

1. การคลาน
2. การเดิน
3. การยืน
4. การนั่ง
5. การเกาะ
6. การใช้หน้า
7. การใช้มือ

แม่ท่าโขนลิง

เป็นท่าหลัก ซึ่งจะนำไปใช้กับการปฏิบัติ โดยรวมกันเป็นกระบวนท่าต่าง ๆ บางท่า จะไม่มีชื่อเรียกยังคงใช้วิธีนับท่า 1 ท่า 2 และท่า 3 เป็นต้น เพื่อใช้เรียกแทนชื่อท่า จะเห็น ได้ว่านอกจากจะต้องฝึกหัดเบื้องต้น แล้วการฝึกหัดแม่ท่าลิง ก็มีความจำเป็นมาก ครูกรี วรศะริน ผู้เชี่ยวชาญการสอนนาฏศิลป์โขน เล่าว่า โบราณจารย์ ทางนาฏศิลป์โขนคงคิดประดิษฐ์ แม่ท่าลิงขึ้นมาแล้ว โดยสันนิษฐานว่าได้ประดิษฐ์ขึ้นมาก่อนสมัยรัชกาลที่ 6 การฝึกหัดแม่ท่า ลิงในสมัยนั้น ครูจะต้องท่าทางของแม่ท่าให้แก่ศิษย์ทีละน้อย ทั้งคอยสังเกตว่าต้องจดจำได้ และ ถูกต้องตรงตามจริงจะต้องท่าเพิ่มเติมให้ ซึ่งต่างกับปัจจุบันที่ต้องยึดหลักสูตร คือ สอนให้ครบเนื้อหา ตามเวลาที่กำหนดให้

วัตถุประสงค์ของการฝึกหัดแม่ท่าลิง

1. เป็นการฝึกบุคลิกและท่าทางของลิง ให้อยู่ในจิตใจของผู้ฝึกอย่างเหนียวแน่น คือ เมื่อต้องการจะปฏิบัติท่าไหนก็ปฏิบัติได้ทันที โดยไม่ต้องเสียเวลานาน
2. ทำให้รู้จักท่าหลักที่สำคัญในระบวนท่าของลิง ซึ่งเป็นลักษณะพิเศษประจำตัว เช่น ท่าหย่อง ท่ากาจับปากโลง และท่าแก้ง เป็นต้น
3. รู้จักนาฏยศัพท์ต่าง ๆ ที่ใช้ในระบวนท่าของลิง เช่น ยึดกระบอบ เหลี้ยว เก็บคว่า เป็นต้น
4. รู้จักการเชื่อมท่า ตลอดจนถึงตอนในการปฏิบัติเพื่อให้สัมพันธ์จนเกิดความงาม

แม่ท่าลิง ครั้งท่าแรก เริ่มตั้งแต่นั่งไหว้ จนถึงลำดับที่ 91 (ในช่วงเนื้อหา) คือ ยึดกระบอบลงทางซ้ายเหลี่ยมเต็ม นำหน้าซ้ายไปทางซ้าย เหลี้ยวซ้าย เหลี้ยวกลับ

ตารางที่ 10 การฝึกหัดแม่ท่าลิงครั้งแรก

ลำดับที่	การปฏิบัติ	หมายเหตุ
1.	นั่งไหว้ เหลี้ยวซ้าย เหลี้ยวกลับ คว่ำมือซ้าย หน้าตรง สลัดมือขวา หน้ามองตามมือขวา	ให้โน้มตัวมาข้างหน้า พนมมือพร้อมทั้งแยกเท้า ทั้งสองข้างออก - <u>การพนมมือ หรือการไหว้</u>
2.	เหวี่ยงตัวไปขึ้นหย่องทางขวา เหลี้ยวขวา เหลี้ยวกลับ	ปฏิบัติโดย มือซ้ายแบมือ นิ้วทั้งห้าเรียงชิด ติดกัน ตั้งมือไว้ มือขวาปฏิบัติวงลิง คือ
3.	มือขวาคว่ำลงแตะพื้นทางซ้าย หน้าตรง สลัดมือซ้ายหน้ามองตาม มือซ้าย	นิ้วหัวแม่มืองอเข้าหาฝ่ามือ นิ้วชี้เหยียดตั้ง นิ้วที่เหลือทั้งสามงอเรียงให้ได้ระดับ จาก นั้นนำมาประกบกับมือซ้าย
4.	เหวี่ยงตัวไปขึ้นหย่องทางซ้าย เหลี้ยวซ้าย เหลี้ยวกลับ	
5.	เหลื่อมน้อย 1, 2, 3 หรือเลาะ เลาะ	
6.	เก็บเข้า แล้วค่อยถอยหลังลงพอ ประมาณแล้วเก็บมาขึ้นมาที่เดิม แล้วเร็ว ยกเท้าขวาติด ยึดกระทก ลงเต็มเหลื่อม น้ำหนักโย้ไปทาง ขวา สองมือจับผ้า	
7.	เหลี้ยวขวา เหลี้ยวกลับ	
8.	เลาะเลาะ หรือ 1, 2, 3 ยกเท้า ซ้ายติดยึดกระทกลงเต็มเหลื่อม น้ำหนักโย้ไปทางซ้าย สองมือจับผ้า	

ลำดับที่	การปฏิบัติ	หมายเหตุ
9.	เหลียวซ้าย เหลียวกลับ	
10.	กระโดดลงวง	<p>ลงวงมี 2 จังหวะ</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. ยกเท้าซ้ายวางชิดเท้าขวามือ ทั้งสอง จับคว่ำ ระดับชายพก 2. ยกเท้าขวารั้งวางลงเต็มเหลี่ยม คลายมือ ตั้งวง
11.	กระเทียบพื้นคว่ำมือ กระตักเข้า หนีบร่อง หมนตัวลงทางขวา หน้าอยู่ที่เดิม วางเท้าขวา ยกเท้า ซ้าย มือทั้งสองตั้งวง	<p>- กระเทียบพื้นคว่ำมือจังหวะที่ 1 กระเทียบเท้า อ.กรี วรศะริน ให้คำอธิบาย ว่าเป็น คำเฉพาะเจาะจง (นาฏยศัพท์)</p> <p>- ท่าที่ 1 ในแม่ท่าขาทั้งสองข้างเต็มเหลี่ยม</p>
12.	ยึดกระตัก วางเท้าซ้ายและเท้า ขวาเต็มเหลี่ยม หน้าหนักโย้ไป ข้างหน้า (ท่า 1)	<p>หากเป็นท่าที่ 1 ในการรำตรวจผล (ออก กราวให้ลยเหลี่ยมขวา)</p>
13.	(ท่า 2) ขยับเท้าซ้าย เท้าหลัง ตาม หลบเหลี่ยมขวา มือซ้ายจับ เสมอหน้าผาก มือขวาย้อยตอก	
14.	มอง 2 ที่ (ทิ้งปลายขวาแล้วกลับ)	
15.	ขึ้นหย่อง (ใช้หน้าก้มมองต่ำ แล้ว กลับที่เดิม จากนั้นจึงขึ้น)	
16.	เหลียวขวา เหลียวกลับ	
17.	กระโดดลงวง กระเทียบกลับ สดเท้า ยก เท้าซ้ายติด วางเท้าซ้าย-ขวา	

ลำดับที่	การปฏิบัติ	หมายเหตุ
	<p>สลับกัน จากเข้าไปหาเร็ว เก็บลง แล้วย้อนขึ้นไปทางหน้าอัด ยกเท้า ขวาติด สองมือจับผ้า</p> <p>18. ยึดกระทก วางเท้าขวาและเท้าซ้ายเต็มเหลี่ยม ใช้นักโย้ไปทางขวา สองมือจับผ้า</p> <p>19. เหลียวขวา เหลียวกลับ</p> <p>20. เลาะเลาะ หรือ 1,2,3 ยกเท้าซ้ายติด</p> <p>21. ยึดกระทก วางเท้าซ้ายและเท้าขวาเต็มเหลี่ยม ใช้นักโย้ไปทางซ้าย สองมือจับผ้า</p> <p>22. เหลียวซ้าย เหลียวกลับ</p> <p>23. กระโดดลงวง</p> <p>24. ตะลิกติกกลางท่าเตรียมฉะ ฉะใหญ่ 10 ที (นับเท้าขวาเป็น 1 เมื่อกลับมายกเท้าซ้ายไม่นับหน้าต้องมองมาทางซ้าย เมื่อวางเท้าลงหน้าต้องกลับมองตรงพร้อมกับเท้าซ้ายลง แล้วนับเท้าขวาเป็น 2 ตลอดไป หน้าตรงตลอดจนถึง 10 ที)</p>	<p>- ตะลิกติกกลางท่าเตรียมฉะ</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. กระทับเท้าขวา-ซ้าย ติดต่อกัน มือขวางอข้อศอก หักข้อมือลง 2. ยกเท้าขวาวางลง มือซ้ายสอดมือจับงอข้อศอกเสมอไหล่ หน้ามอง มือซ้ายมือขวาดั้งวง แล้วหันหน้ามองทางขวา

ลำดับที่	การปฏิบัติ	หมายเหตุ
25.	<p>กระตืบฟันหงายมือ หรือกระตืบฟัน จับสอดมือ กระตืบเข้า หนีบร่อง แล้วหมุนตัวลงทางขวา หน้าหันไป ตามเข้า</p>	<p>- <u>กระตืบฟันหงายมือ</u> 1. กระตืบเท้าขวา ลดมือขวาลงระดับเอว 2. จับสอดมือ (งอแขน) ก้าวเท้าซ้าย หน้ายังมองตรงตลอด 3. ส่งเท้าขวารั้ง</p>
26.	<p>มือขวาปาดเข้าขวา หน้ามองตาม มือวางเท้าขวา ยกเท้าซ้ายติด มือ ขวาเหยียดตรงไปข้างหลัง มือซ้าย ยกสูง</p>	
27.	<p>ยึดกระตืบ วางเท้าซ้ายและเท้า ขวาเต็มเหลี่ยม หน้าหันโย้ไปข้าง หน้า มือทั้งสองตั้งเป็นท่าเข็ด</p>	
28.	<p>แล้วค่อย ๆ ยึดไม่สุดเข้า แล้วยุบ หลบ เหลี่ยมขวา ค่อย ๆ ปิดลำตัว หมุนทางซ้าย แล้วยกเท้าขวาติด</p>	
29.	<p>ยึดกระตืบ ปีกกา มือซ้ายคว่ำมือ มือขวาหงายมือ ข้อศอกขวากัน เข้าขวา</p>	
30.	<p>มอง 4 ที มองขวาก่อน</p>	
31.	<p>ยึดกระตืบ เท้าขวาติด มือซ้าย เกาคาง ท่อนแขนขวาพาดไว้บน เข้าขวา</p>	

ลำดับที่	การปฏิบัติ	หมายเหตุ
32.	เกาคางแล้วค่อย ๆ ง่วงตกใจลงในท่าห้อย หน้ามองทางขวา	
33.	เหลียวซ้าย เหลียวขวา	
34.	ขึ้นยกเท้าซ้ายติด มือทั้งสองตั้งวง เปลี่ยนหน้ามองตรง	
35.	ยึดกระทกเก็บลงทางซ้าย ยกเท้าขวาวางกับพื้น แล้วยกเท้าซ้ายติดวางเท้าซ้ายชิดเท้าหมุนตัวกลับมาทางด้านขวา ยกเท้าขวาติด	
36.	ยึดกระทกวางเท้าขวา และเท้าซ้ายเต็มเหลี่ยม	
37.	ออกมือ มือซ้ายอยู่นอกเท้า มือขวาอยู่ในบนลง หน้ามองมือ เดินเท้าขณะออกมือสุดที่มือซ้ายตั้งวงสูงยกคอ 1 ครั้ง ขยับเท้าขวา เท้าซ้ายขยับตามหลบเหลี่ยมซ้าย มอง 2 ที	- ยึดคอไปทางขวา
38.	ขยับเท้าขวา เท้าซ้ายขยับตามหลบเหลี่ยมซ้าย มือขวาเกาคางขวา มือซ้ายอยู่ที่หน้าอก	
39.	ขยับเท้าซ้าย เท้าขวาขยับตามหลบเหลี่ยมขวา มือซ้ายเกาคางซ้าย มือขวาอยู่ที่หน้าอกเกาคาง	

ลำดับที่	การปฏิบัติ	หมายเหตุ
	<p>ค้อย ๆ ง่วงลง</p> <p>40. ตกใจตั้งท่าขู่ (สองมือแตะกับพื้น มือขวาทับมือซ้ายไปทางด้านหลัง)</p> <p>41. ขู่ 1 ครั้ง แล้วเหวี่ยงตัวลง ด้านหลังขึ้นไปตั้งท่าห้อยขวา (ด้านขวา)</p> <p>42. เหลียวซ้าย เหลียวกลับ</p> <p>43. ขึ้นยกเท้าซ้ายติด ตั้งวงหน้ากลับมา มองตรง</p> <p>44. ยึดกระทกเก็บขึ้นมาที่เดิม ยกเท้า ขวาติด</p> <p>45. ยึดกระทกวางเท้าขวาและเท้าซ้าย เต็มเหลี่ยม</p> <p>46. ออกมือ มือซ้ายอยู่นอกท่า มือขวา อยู่ในบนสูง หน้ามองมือ เดินเท้า ขณะออกมือสุดที่มือซ้ายตั้งวงสูง</p> <p>47. ยึดคอทางขวา ทางซ้าย สลับกัน จากซ้ายไปหาเร็วประมาณ 9 ครั้ง แล้วเก็บลงไป</p> <p>48. ขึ้นในท่ายกมือซ้าย หลบเหลี่ยมซ้าย</p> <p>49. เหลียวขวา เหลียวกลับ</p> <p>50. พลิกเข้า กระโดดคว่ำสองมือ</p>	

ลำดับที่	การปฏิบัติ	หมายเหตุ
51.	<p>เท้าทั้งสองเต็มเหลี่ยม</p> <p>กระทับเท้าขวา-ซ้าย ยกเท้าขวาติด เปลี่ยนมือซ้ายจับสอดยกหงายมือ มือขวาตั้งวงพร้อมทั้งสะบัดหน้าไปด้านหลัง</p> <p>มือซ้ายยกสูง เปลี่ยนเป็นคว่ำมือหน้ามองไปทางซ้าย</p>	<p>- ตะลิกตักยกเท้าขวาติด</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. กระทับเท้าขวา ลดมือขวางอข้อศอก หักข้อมือลงระดับเอว 2. กระทับเท้าซ้าย จับมือซ้าย หักข้อมือไปข้างหลัง 3. ยกเท้าขวาติดเปลี่ยนมือซ้ายจับสอดยกหงายมือ มือขวาตั้งวงพร้อมทั้งสะบัดหน้า
52.	<p>ยึดกระทก เก็บลงไปทางขวา แล้วยกเท้าขวาติด มือขวาปาดเข้าหน้ามองตามมือ วางเท้าขวายกเท้าซ้ายติด มือขวาเหยียดตรงไปข้างหลัง มือซ้ายยกสูง เปลี่ยนเป็นคว่ำมือหน้ามองไปทางซ้าย</p>	
53.	<p>ยึดกระทก วางเท้าซ้ายและเท้าขวาเต็มเหลี่ยม น้ำหนักโย้ไปข้างหน้า มือทั้งสองตั้งเป็นท่าเชิด</p>	
54.	<p>สอดเท้าขึ้น ยกเท้าขวาติด</p>	<p>- การสอดเท้าให้ลากเท้าติดพื้น</p>
55.	<p>แก้ง ยึดกระทกเท้าซ้าย (ให้กระทกกับพื้นจากซ้ายไปหาเร็ว</p>	

ลำดับที่	การปฏิบัติ	หมายเหตุ
	<p>1,234 รวม 4 ครั้ง นับตั้งแต่ ฮีดกระทก)</p> <p>56. ฮีดกระทกปีกกา มือซ้ายคว่ำ มือขวาหงาย ข้อศอกขวาหัน เข้าขวา</p> <p>57. มอง 4 ที มองขวาก่อน</p> <p>58. กระโดดวางเท้าขวา ยกเท้าซ้าย ติดมือซ้ายอยู่ที่หน้าอก มือขวาดึงวง หน้า เปลี่ยนมองตรงไปด้านหน้า</p> <p>59. มือซ้ายตบหน้าข้าง มือขวาอยู่ หน้าอก หน้ามองมือที่ตบหน้าข้าง</p> <p>60. มือซ้ายเกาหน้าข้าง แล้วค่อย ๆ ง่วงตกใจ ลงท่าหย่องซ้าย</p> <p>61. เหลียวขวา เหลียวกลับ</p> <p>62. กระโดดลงวง</p> <p>63. กระทับสามเหลี่ยม</p> <p>64. ยักคอทางขวา 1 ครั้ง</p> <p>65. เท้าขวาขยับไปทางขวา เท้าซ้าย ขยับตาม มือซ้ายตั้งวง หน้ามอง มือซ้าย มือขวาเข้าอก (หลบ เหลี่ยมซ้าย)</p> <p>66. เท้าซ้ายขยับไปทางซ้าย เท้าขวา</p>	

ลำดับที่	การปฏิบัติ	หมายเหตุ
	<p>ขยับตาม มือขวาตั้งวง หน้ามอง มือขวา มือซ้ายเข้าอก (หลบ เหลี่ยมขวา)</p> <p>67. ทำขวาขยับไปทางขวา ทำซ้าย ขยับตาม มือซ้ายเข้าอก มือขวา เกาะเอวขวา หน้ามองตรงไป ด้านหน้า (หลบเหลี่ยมซ้าย)</p> <p>68. เกาะเอวขวาแล้วค่อย ๆ ง่วงลง</p> <p>69. ตกใจลงทำขู (สองมือแตะกับพื้น มือซ้ายกับมือขวาไปทางด้านหน้า)</p> <p>70. ขู 1 ครั้ง แล้วเหวี่ยงตัวขึ้นไปตั้ง ท่าหย่องซ้าย</p> <p>71. เหลียวขวา เหลียวกลับ</p> <p>72. ขึ้นยกเท้าขวาติด มือทั้งสองตั้งวง หน้าเปลี่ยนเป็นมองตรง</p> <p>73. ยึดกระทกเก็บลงไปใต้เดิม ยกเท้า ขวาติด</p> <p>74. ยึดกระทกลงเต็มเหลี่ยม</p> <p>75. ยึดคอกทางขวา ทางซ้าย สลับกัน จากซ้ายไปขวาเร็ว ประมาณ 9 ครั้ง เก็บลงไป</p> <p>76. ขึ้นในท่าตั้งวง เหลียวขวา</p>	<p>- นิ้วทั้งห้าเรียงชิดติดกัน ซ่อนปลายนิ้วมือเข้า หากัน</p> <p>- การขู ให้ลดใบหน้าลง ยุบข้อศอกออก</p> <p>- การเหวี่ยงตัว ให้ใช้นิ้วหัวแม่มือช่วย เช่นเดียวกับท่าคว่ำ</p>

ลำดับที่	การปฏิบัติ	หมายเหตุ
77.	<p>เหลียวกลับ กระโดดคว่ำสองมือ เท้าทั้งสอง เต็มเหลี่ยม</p>	
78.	<p>กระทืบเท้าขวา-ซ้าย ยกเท้าขวา ติด เปลี่ยนมือซ้ายจับสอดยกหงาย มือ มือขวาตั้งวงพร้อมทั้งสับหน้า ไปด้านหลัง</p>	
79.	<p>ยึดกระทก เก็บลงไป แล้วยกเท้า ขวาติด มือขวาปาดเข้า หน้ามอง ตามมือ วางเท้าขวา ยกเท้าซ้าย ติด มือขวาเหยียดตรงไปข้างหลัง มือซ้ายยกสูง เปลี่ยนเป็นคว่ำมือ หน้ามองไปทางซ้าย</p>	
80.	<p>ยึดกระทก เท้าซ้ายติด มือซ้าย เข้าอก มือขวาเกาสะเอวขวา ค่อย ๆ ง่วงลง</p>	
81.	<p>หกดะเมน (พาสรีน)</p>	
82.	<p>ท่าเข็ด (หลบเหลี่ยมขวา) กระชากตัว 8 ครั้ง</p>	
83.	<p>ขึ้นในท่าเข็ด เหลียวขวา เหลียวกลับ</p>	
84.	<p>กระโดดลงวง</p>	

ลำดับที่	การปฏิบัติ	หมายเหตุ
85.	กระทืบกลับ สูดเท้ายกเท้าซ้ายติด แล้วย่องขึ้นไปทางหน้าอัด วางเท้า ซ้ายขวาสลับกันจากซ้ายไปขวาเร็ว สองมือจับผ้า ยกเท้าขวาติด	
86.	ยึดกระทกลงเต็มเหลี่ยม น้ำหนักโย้ไปทางขวา	
87.	เหลียวขวา เหลียวกลับ	
88.	เลาะ เลาะ หรือ 1, 2, 3 ยกเท้าซ้ายติด	
89.	ยึดกระทกลงทางซ้าย เหลี่ยมเต็ม น้ำหนักโย้ไปทางซ้าย	
90.	เหลียวซ้าย เหลียวกลับ	
91.	เหลี่ยมน้อย มือทั้งสองจับผ้า	- จบครึ่งท่าแรก

อาจสรุปได้ว่า จากการฝึกหัดแม่ท่าโขลงครั้งท่าแรกตั้งแต่ท่าที่ 1 - 91 ผู้ฝึกจะเข้าใจกระบวนท่าของลิงได้เป็นอย่างดี และสามารถปฏิบัติท่าทางของลิงตามแบบท่านาฏยศิลป์โขลงได้อย่างถูกต้อง กระบวนท่าของแม่ท่าโขลงทั้ง 91 ท่า เมื่อวิเคราะห์ดูแล้วจะเห็นได้ว่า แต่ละท่าจะมีลักษณะเหมือนกันและแตกต่างกัน ซึ่งสามารถจัดหมวดหมู่ได้ดังนี้

ส่วนศีรษะ	ส่วนมือ	ส่วนเท้า
เหลียวซ้าย	คว่ำ	ยกเท้า
เหลียวขวา	จับผ้า	เหลียมน้อย
มอง	ปาดเข้า	เลาะเลาะ
ยักคอ	เกาคาง	เก็บ
	เข้าอก	สอดเท้า
	เกาเอว	พลิกเข้า
	ตั้งวงลิง	ยึดกระทก
		ตะลิกติก
		ขยับเท้า

นอกจากนี้ ยังมีกระบวนท่าที่รวมศีรษะทุกด้านเป็นท่าเฉพาะดังนี้ ชู ปีกกา เชิด หย่อง กระโดดลงวง เก้ง หกคะเมน กระทียบพันคว่ำมือ กระทียบพันหงายมือ กระทียบกลับ กระทียบสามเหลียม

เมื่อจัดหมวดหมู่ได้แล้ว ทำให้ทราบถึงกระบวนท่าซึ่งเรียงร้อยกันอยู่ 91 ท่านั้น ส่วนใหญ่จะปฏิบัติซ้ำกัน เมื่อเป็นเช่นนี้จึงง่ายต่อการทำความเข้าใจ และจดจำกระบวนท่าได้อย่างแม่นยำ โดยจะรู้ว่าการฝึกหัดแม่ท่าโขลงครั้งท่าแรกมีท่าอะไรบ้าง ซึ่งจะเป็นประโยชน์มากในการนำท่าในแม่ท่าโขลงไปใช้กับท่าอื่น ๆ เช่น ในการรบ การออกกราว การรำเพลงหน้าพาทย์ต่าง ๆ เป็นต้น

แม่ทำลึงครั้งแรก ตั้งแต่ลำดับที่ 92-255 (ในช่องเนื้อหา) ซึ่งทำทางส่วนใหญ่จะ เน้นถึงอาถรรพ์กิริยาของลึง มักเป็นทำทางเบ็ดเตล็ด ที่นอกเหนือจากครั้งแรก เช่น การ จับแมลง การจับหมัด การเล่นแมลง และการเล่นหมัด เป็นต้น การฝึกหัดแม่ทำลึงครั้งนี้ ครูศรี วรศรินทร์ เล่าว่า ยากกว่าครั้งแรก สมัยที่ครูฝึกหัดโขนอยู่บ้านเจ้าพระยาวรพงษ์พิพัฒน์ นั้น ครูต้องดูทำทางลึง ซึ่งท่านเจ้าพระยาฯ เลี้ยงไว้เป็นแบบอย่าง เพื่อจะได้ปฏิบัติได้คล้าย คลึงกัน

ตารางที่ 11 การฝึกหัดแม่ท่าลิงครึ่งท่าหลัง

ลำดับที่	การปฏิบัติ	หมายเหตุ
92.	เลาะ เลาะ หรือ 1, 2, 3 จิ้งหะที่ 3 ก้าวเท้าขวาเฉียง หมุนตัวไปด้านขวา ยกเท้าซ้าย มือทั้งสองจับผ้า หน้าตรง	
93.	เก็บผ้าแล้วเร็ว (การเก็บ เก็บอยู่ กับที่ไม่มีเก็บดอยหลัง)	
94.	กระโดด ตั้งเหลี่ยม หลบเหลี่ยม ขวาหน้าตรง	
95.	ใช้ปลายคางยื่นไปทางซ้าย 1 ครั้ง แล้วหน้ากลับตรง	
96.	ขยับเท้าขวาหลบเหลี่ยมเท้าซ้าย	
97.	ใช้ปลายคางยื่นไปทางขวา 1 ครั้ง แล้วหน้ากลับตรง	
98.	ขยับเท้าซ้าย หลบเหลี่ยมขวา หน้า มองตรง แล้วมองต่ำ 1 ครั้ง แล้ว เงยหน้าตรง	
99.	ขึ้นอยู่ในท่าสองมือจับผ้า	
100.	เหลียวซ้าย เหลียวกลับ	
101.	กระโดดลงวง หน้าเปลี่ยนไปทาง ซ้าย (ด้านหน้าเวที)	
102.	กระทบกลับ สูดเท้ายกเท้าซ้ายติด แล้วย้อนขึ้นไปทางหน้าอัด วางเท้า	

ลำดับที่	การปฏิบัติ	หมายเหตุ
	<p>ซ้าย-ขวา สลับกันจากซ้ายไปหาเร็ว</p> <p>สองมือจับฝ้ายกเท้าขวาติด ยึด</p> <p>กระทกลงหย่องทางขวา</p>	
103.	เหลียวขวา เหลียวกลับ	
104.	มือขวายับคว่ำกับพื้น หน้าตรง	
	<p>หลบเข้าขวา สลักมือซ้ายไปทาง</p> <p>ซ้าย ปลายมือแตะกับพื้นหน้ามอง</p> <p>มือซ้าย</p>	
105.	<p>เหวี่ยงตัวไปทางซ้าย หย่องซ้าย</p> <p>หน้าตรง</p>	
106.	เหลียวซ้าย เหลียวกลับ	
107.	<p>ขยับมือซ้ายคว่ำไปที่พื้น หลบเหลี่ยม</p> <p>ซ้ายหน้าตรง</p>	
108.	<p>สลักมือขวาไปแตะกับพื้น มือขวาทับ</p> <p>อยู่บนมือซ้าย หน้ามองมือ</p>	
109.	<p>กระโดดเปลี่ยนขา ให้เท้าซ้ายมา</p> <p>อยู่ตรงกลาง ให้เท้าขวาอยู่ใน</p> <p>ระดับตรงกับเท้าซ้าย หลบเหลี่ยม</p> <p>ขวา หน้าตรง (ท่าขู่กับพื้น)</p>	
	เปลี่ยนมือซ้ายทับมือขวา	
110.	ขู่ 1 ครั้ง	
111.	<p>ขู่กระโดดขึ้นไป 3 ครั้ง (มือแตะ</p> <p>พื้น)</p>	

ลำดับที่	การปฏิบัติ	หมายเหตุ
112.	ขู่ 1 ครั้ง	
113.	คว่ำหลังตกใจ หลบเหลี่ยมซ้าย หมุนตัวทางขวา อยู่ด้านซ้าย มือขวาอยู่ที่หน้าอก มือซ้ายตั้งวง หน้ามองไปทางขวา(ด้านหน้าเวที)	
114.	ขยับเข้ามาเป็นท่าหลบเหลี่ยมขวา หน้าตรง มือซ้ายเปลี่ยนมาอยู่ที่ หน้าอก มือขวาตั้งวง	
115.	กาจับปากโลงไป 3 ครั้ง แล้ว โยกไปอีก 2 ครั้ง ครั้งที่ 3 กระโดดหกคะเมน (พาสริน)	
116.	ตั้งท่าขู่ (สองมือแตะกับพื้น มือขวา ทับอยู่บนมือซ้ายไปทางด้านหน้า)	
117.	ขู่ 1 ครั้ง สลัดมือซ้ายไปทางซ้าย ปลายมือแตะพื้น	
118.	เหวี่ยงตัวขึ้นทางซ้ายในท่าหย่อง ซ้ายหน้าตรง	
119.	เหลี่ยมซ้าย เหลี่ยมกลับ	
120.	ขยับเท้าขวา หลบเหลี่ยมซ้าย มือซ้ายคว่ำไปแตะที่พื้นทางขวา หน้ามองตรงสลัดมือขวาไปแตะที่พื้น หน้ามองมือขวา	

ลำดับที่	การปฏิบัติ	หมายเหตุ
121.	เหวี่ยงตัวขึ้นไปห้อยขวา หลบเหลี่ยมซ้าย หน้ามองตรง	
122.	เหลียวขวา เหลียวกลับ	
123.	ขยับเท้าซ้าย หลบเหลี่ยมขวา มือขวาคว่ำไปแตะที่พื้นทางซ้าย สลัดมือซ้ายคว่ำไปที่พื้นให้ได้แนว ตรงขึ้นไปให้ได้ระดับกับมือขวา หน้ามองมือซ้าย	
124.	เหวี่ยงตัวขึ้นไปในด้านขวา หลบ เหลี่ยมขวา มือทั้งสองตั้งวง หน้าตรง	
125.	กาจับปากโลง 3 ครั้ง แล้วโยยก ไปอีก 2 ครั้ง ครั้งที่ 3 กระโดด ลงเหลี่ยมหลบเหลี่ยมขวามือทั้งสอง ตั้งวง หน้าตรง	
126.	ใช้ปลายคางยื่นไปทางซ้าย 1 ครั้ง แล้วหน้ากลับตรง	
127.	ขยับเท้าขวา หลบเหลี่ยมซ้าย	
128.	ใช้ปลายคางยื่นไปทางขวา 1 ครั้ง แล้วหน้ากลับตรง	
129.	ขยับเท้าซ้าย หลบเหลี่ยมขวา มอง ต่ำ 1 ครั้ง แล้วเงยหน้าตรง	
130.	ขึ้นในท่าตั้งวง	

ลำดับที่	การปฏิบัติ	หมายเหตุ
131.	คว่ำหลังตกใจ หลบเหลี่ยมซ้าย หมุนตัวลงทางขวา อยู่ด้านซ้าย มือขวาอยู่ที่หน้าอก มือซ้ายตั้งวง หน้ามองไปทางขวา(ด้านหน้าเวที)	
132.	ขยับเข้ามาเป็นท่าหลบเหลี่ยมขวา หน้าตรง มือซ้ายเปลี่ยนมาอยู่ที่ หน้าอก มือขวาตั้งวง	
133.	กาจับปากโลงไป 3 ครั้ง แล้ว โยยกไปอีก 2 ครั้ง ครั้งที่ 3 กระโดดกลับตัวมาอยู่ด้านตรงในท่า หย่องขวาหน้าอัด (ด้านหน้า)	
134.	เหลี่ยมขวา เหลี่ยมกลับ ขยับเท้า ซ้ายขวาหลบเหลี่ยมมองต่ำ มือขวา คว่ำไปแตะพื้น มือซ้ายเข้าอก มือซ้ายสลับไปแตะพื้นทางซ้าย หน้า มองมือซ้าย	
135.	เหวี่ยงตัวขึ้นไป หย่องซ้ายหน้าอัด (ด้านหน้า)	
136.	เหลี่ยมซ้าย เหลี่ยมกลับ	
137.	มือซ้ายคว้านั่งยอง ๆ มือแตะพื้น มือขวาเข้าอก หน้าก้มมองมือซ้าย เข้าซ้ายต่ำ เข้าขวาสูง	

ลำดับที่	การปฏิบัติ	หมายเหตุ
138.	เงยหน้ามองตรง เหลี้ยวขวา เหลี้ยวกลับ	
139.	ก้าวเท้าซ้าย เดินในท่า นั่งยอง ๆ ไปข้างหน้า 1 ครั้ง มือซ้ายเปลี่ยน มาอยู่ที่หน้าอก พร้อมกับมือขวาคว่ำ มาแตะที่พื้น หน้าก้มมองค่มือขวา	
140.	เงยหน้ามองตรง เหลี้ยวซ้าย เหลี้ยวกลับ	
141.	ก้าวเท้าขวา เดินในท่า นั่งยอง ๆ ไปข้างหน้า 1 ครั้ง มือขวาเปลี่ยน มาอยู่ที่หน้าอก พร้อมกับมือซ้ายคว่ำ มาแตะที่พื้น หน้าก้มมองค่มือซ้าย	
142.	เงยหน้ามองตรง เหลี้ยวขวา เหลี้ยวกลับ	
143.	คลานไปข้างหน้าพอประมาณ แล้ว หยุดตั้งเข่าซ้ายสูง มือซ้ายสูงแค่ ระดับราวนม มือขวาท่ำกว่าระดับ ราวนม หน้าเบี่ยงไปทางซ้าย นิดหน่อย เอียงขวา	
144.	ค้อย ๆ เหลี้ยวสะบัดหน้าไปข้าง หลังซ้ายแล้วกลับหน้ามาตรง มือขวาเกามือซ้าย	

ลำดับที่	การปฏิบัติ	หมายเหตุ
145.	หงายหลังฉีกขา (ถ้าหงายหลังไม่ได้ฉีกขาไม่ได้ ให้เปลี่ยนเป็นเกามือ แล้วตีลังกาไปข้างหน้า หรือม้วนตัวลิ่งไปกับพื้น นั่งอเข่าทั้งสองข้าง)	
146.	จับแมลงวัน (จับซ้ายก่อน) แล้วจับขวาไล่สลับกันขึ้นไปตั้งแต่ต่ำไปถึงสูง (นั่งจับ)	
147.	มือขวาตบแมลงวัน มือซ้ายจับแมลงวัน หน้ามองตรงไป	
148.	สะบัดตัว มือขวาคว้าข้างตัวด้านขวา กับพื้นที่เรา นั่ง	
149.	ให้หน้ามอง ยื่นปลายคางไปทางขวาตามองไกล แล้วหน้ากลับที่เดิม	
150.	หน้าก้มมองมือซ้ายที่จับแมลงวัน พร้อมเอามือขวาแบมือประกบกับมือซ้าย แบมือติดกันแล้วยี้ พร้อมกับก้มหน้าลงไปเอาจมูกคม	
151.	สะบัดหน้าออกไปทางด้านซ้าย (หยุดยี้) แล้วก้มมาคมใหม่	
152.	สะบัดหน้าออกไปด้านขวา (เหม็น) โดยเร็วและแรง พร้อมกับมือที่ขยี้ สองมือผลักทิ้งแมลงไปข้างหน้า ให้เท้าทั้งสองถีบไปโดยแรง ม้วนตัว	

ลำดับที่	การปฏิบัติ	หมายเหตุ
	<p>ไปข้างหลังกับพื้นกระโดดขึ้นหย่อง ขวา</p>	
153.	เหลียวขวา เหลียวกลับ	
154.	<p>มือขวาคว้านั่งยอง ๆ มือแตะพื้น มือซ้ายเข้าอก หน้าก้มมองมือซ้าย เข้าขวาต่ำ เข้าซ้ายสูง</p>	
155.	<p>เงยหน้ามองตรง เหลียวซ้าย เหลียวกลับ</p>	
156.	<p>ก้าวเท้าขวาเดินในท่านั่งยอง ๆ ไปข้างหน้า 1 ครั้ง มือขวาเปลี่ยน มาอยู่ที่หน้าอก พร้อมกับมือซ้ายคว่ำ มาแตะที่พื้น หน้าก้มมองคู่มือซ้าย</p>	
157.	<p>เงยหน้ามองตรง เหลียวขวา เหลียวกลับ</p>	
158.	<p>ก้าวเท้าซ้าย เดินในท่านั่งยอง ๆ ไปข้างหน้า 1 ครั้ง มือซ้ายเปลี่ยน มาอยู่ที่หน้าอก พร้อมกับมือขวาคว่ำ มาแตะที่พื้น หน้าก้มมองคู่มือขวา</p>	
159.	<p>เงยหน้ามองตรง เหลียวซ้าย เหลียวกลับ</p>	
160.	<p>คลานไปข้างหน้าพอประมาณ แล้ว หยุดตั้งเข่าขวาสูง มือขวาสูงแค่ ระดับราวนม มือซ้ายต่ำกว่าระดับ</p>	

ลำดับที่	การปฏิบัติ	หมายเหตุ
161.	<p>รวมนม หน้าเบี่ยงไปทางขวานิด น้อย เอียงซ้าย</p> <p>ค่อย ๆ เหลี้ยวสะบัดหน้าไป ข้างหลังขวาแล้วกับหน้ามาตรง</p>	
162.	<p>จะตีลังกา หรือหงายหลัง หรือ ลงม้วนตัวก็ได้ ใช้มือขวาจับกับพื้น แล้วนั่ง งอเข้าทั้งสองข้าง มือขวา และซ้ายอยู่บนเข่า</p>	
163.	<p>สะดุ้งตัว มือขวาคว้าข้างตัวด้าน ขวากับพื้นที่เรา</p>	
164.	<p>ใช้หน้ามองยื่นปลายคางไปทางขวา ตามองไกล แล้วหน้ากลับที่เดิม กระชากเข้าขวาไปทางขวา เหยียดเข้าซ้ายออกนิดน้อย หน้า มองที่น้องซ้าย</p>	
165.	<p>เงยหน้ามองบน มองขวา 2 ที (ทิ้งปลายหูขวาแล้วกลับ) กระชาก เข้าซ้ายไปทางซ้าย เหยียดเข้า ขวาออก หน้ามองที่น้องขวา เงย หน้ามองบน มองซ้าย 2 ที (ทิ้ง ปลายหูซ้ายแล้วกลับ)</p>	
166.	<p>กระชากเข้าทั้ง 2 ข้าง มางอเข้า ให้เสมอกัน พร้อมกับสะดุ้งลำตัว</p>	

ลำดับที่	การปฏิบัติ	หมายเหตุ
	มือตบเอวขวา	
167.	เกาเอวขวา ค่อย ๆ ง่วงลงไป	
168.	ตกใจมาอยู่ในท่าเดิม	
169.	สะดุ้งตัว มือซ้ายเกาคาง ค่อย ๆ ง่วงลงไป	
170.	ตกใจมาอยู่ในท่าเดิม	
171.	สะดุ้งตัว มือขวาคว้าข้างตัวด้าน ขวากับพื้นที่เรานั่ง	
172.	ใช้หน้ามองยื่นปลายคางไปทางขวา ตามองไกล แล้วหน้ากลับที่เดิม	
173.	หลบเข้าซ้ายและขวาลงทางขวา พร้อมทั้งยกมือขวาเอาพาดที่เข้า ขวาพร้อมกับหน้าก้มตทางหน้าข้าง (น่องด้านขวา)	
174.	หลบเข้าขวาและซ้ายลงทางซ้าย หน้ามองทางหน้าข้าง (น่องด้าน ขวา)	
175.	ตั้งเข้าทั้งสองตรงมือขวาตบไปที่ หน้าข้างขวา หน้ามองที่หน้าข้าง	
176.	เกาหน้าข้าง ค่อย ๆ ง่วงลง	
177.	ตกใจ เงยหน้ามาอยู่ในท่าเดิม (สองมือพาดอยู่บนเข้าทั้งสองข้าง)	

ลำดับที่	การปฏิบัติ	หมายเหตุ
178.	สะตุงตัว มือขวาคว่ำข้างตัวด้าน ขวากับพื้นที่เรานั้น	
179.	ใช้น้ำมองยื่นปลายคางไปทางขวา ตามองไกล แล้วหน้ากลับที่เดิม	
180.	ก้มมองหน้าข้างขวา มือขวาใช้นิ้วชี้ กับนิ้วกลางแหวกหน้าข้างขวา (หา หมัด) พร้อมก้มหน้าเอียงไปทางซ้าย	
181.	ใช้นิ้วชี้กับนิ้วกลางมือซ้ายแหวกหน้า ข้างขวา พร้อมก้มหน้าเอียงไปทาง ขวาไล่สลับลงไป (ทำ 5-6 ครั้ง)	
182.	ใช้นิ้วหัวแม่มือและนิ้วชี้มือขวา และ มือซ้ายขยับจับหมัด สลับลงไป (ทำ 5-6 ครั้ง)	
183.	ใช้นิ้วหัวแม่มือและนิ้วชี้มือซ้ายดึง เอาหมัดขึ้นมาซ้ายพาดอยู่บนเข่า ซ้าย มือขวาไม่มีหมัดพาดอยู่บนเข่า ขวา หน้ามองตรงไป	
184.	สะตุงตัว มือขวาคว่ำข้างตัวด้าน ขวากับพื้นที่เรานั้น	
185.	ใช้น้ำมองยื่นปลายคางไปทางขวา ตามองไกล แล้วหน้ากลับที่เดิม	
186.	กระชากเข่าขวาริ้นไปทางขวา เหยียดเข่าซ้ายออกนิดหน่อย พร้อม	

ลำดับที่	การปฏิบัติ	หมายเหตุ
187.	<p>กับมือขวาแบงายมือ ปลายนิ้วทั้ง 4 ตัดกันไปแตะมือซ้ายที่จับหมัด</p> <p>หน้ามองมือซ้ายและขวา หน้าเอียงมาทางขวานิดหน่อย</p> <p>แล้วกลับมาทำทางซ้าย วิธีการเหมือนเก็บทางขวา คือ กระทบเข้าซ้ายขึ้นไปทางซ้าย เหยียดเข้าขวาออกนิดหน่อยมือขวาเปลี่ยนเป็นคว่ำมือแตะวางอยู่บนมือซ้ายที่จับหมัด หน้ามองมือซ้ายและขวานหน้าเอียงมาทางซ้ายนิดหน่อย (ทำอย่างนี้สลับกันไป 5-6 ครั้ง)</p>	
188.	<p>มือซ้ายจับหมัดยื่นออกไปข้างหน้า มือขวาส้นปลายมือตัดมือซ้ายจับหมัด (เล่นหมัด) หน้ากลอกไปตามองที่จับหมัดพร้อมกับเท้าซ้ายและเท้าขวาชักขึ้นลงโดยเร็ว สม่่าเสมอ</p>	
189.	<p>แล้วมาตั้งท่าเดิม (ข้อ 186-188) คือ กระทบเข้าขวานขึ้นทางขวา เหยียดเข้าซ้ายออกนิดหน่อย พร้อมกับมือขวาแบงายมือ ปลายนิ้วทั้ง 4 ตัดกันไปแตะมือซ้ายที่จับหมัด</p>	

ลำดับที่	การปฏิบัติ	หมายเหตุ
190.	<p> หน้ามองมือซ้าย และขวาหน้าเอียง มาทางขวานิดหน่อย แล้วกลับมาทำ ทางซ้าย วิธีการเหมือนกับทางขวา คือ กระชากเข้าซ้ายขึ้นไปทางซ้าย เขี่ยดเข้าขวาออกนิดหน่อย มือ ขวาเปลี่ยนเป็นคว่ำมือเตะวางอยู่ บนมือซ้ายที่จับหมัด หน้ามองมือ ซ้ายและขวาหน้าเอียงมาทางซ้าย นิดหน่อย (ทำอย่างนี้สลับกันไป 5-6 ครั้ง) มือซ้ายจับหมัดขึ้นออก ไปข้างหน้ามือขวาส้นปลายมือติดมือ ซ้ายจับหมัด (เล่นหมัด) หน้ากลอก ไป ตามองมือที่จับหมัดกับเท้าซ้าย และเท้าขวาก็ขึ้นลงโดยเร็ว สม่่าเสมอ (ทำอย่างนี้ให้ครบ 3 ครั้ง) </p> <p> แล้วมาตั้งท่าเดิม คือ หน้ามองตรง ไป ขาทั้งสองข้างเขี่ยดไปข้าง หน้าและงอเข้าทั้งสองข้างให้อยู่ เท่ากัน มือซ้ายจับหมัดวางนาคอยู่ บนหัวเข้าซ้าย มือขวาวางนาคอยู่บน หัวเข้าขวา </p>	

ลำดับที่	การปฏิบัติ	หมายเหตุ
191.	สะตั้งตัว มือขวาคว้าข้างตัวด้าน ขวากับพื้นที่เราั่ง	
192.	ให้หน้ามองยื่นปลายคางไปทางขวา ตามองไกล แล้วหน้ากลับที่เดิม	
193.	ก้มมองที่มีมือซ้ายจับหมัด	
194.	ใช้มือขวาเด็ดหมัด แล้วก้มหน้ามา คมมือขวา	
195.	(เหม็น) สะบัดหน้าไปทางซ้าย แล้วหันหน้ากลับมามองมือ มือขวา ทำโยนหมัดไปข้างหน้า แล้วพร้อม ทั้งมือขวาใช้ปลายนิ้วมือขวาทั้งหมด เช็ดไปกับพื้นข้างลำตัวขวา	
196.	แล้วค่อย ๆ ก้มหน้ามาตรง ก้มคม หมัดที่มีมือซ้าย	
197.	(เหม็น) สะบัดหน้าไปทางขวาแล้ว หันหน้ากลับมามองคู่มือซ้าย	
198.	มือซ้ายโยนหมัดไปข้างหน้า มือซ้าย และขวาเช็ดไปกับพื้นข้างลำตัวไป มาหน้ามองตรงไปข้างหน้า	
199.	หมุนตัวไปทางขวาใช้ขาซ้ายไขว่ ห้างนั่งทับขาขวามาทางด้านขวา มือซ้ายหักข้อมือตั้งท่าเกาหัวไหล่ ขวา มือขวาดังวงหน้าอยู่ที่เดิม	

ลำดับที่	การปฏิบัติ	หมายเหตุ
200.	มือซ้ายเกาหัวไหล่ขวา มือขวา ตั้งวงหน้าอยู่ที่เดิม	
201.	หยุดเกา มือซ้ายมาอยู่ที่หน้าอก พร้อมทั้งหน้าก้มมองที่พื้น (ที่โยน หมัดไว้) มือขวาตั้งวง	
202.	เงยหน้ามองตรง มอง 2 ที (ทิ้ง ปลายหุขวาแล้วกลับ)	
203.	ก้มหน้ามองที่พื้น มือซ้ายใช้ปลายมือ ไปแตะหมัด (เล่นหมัด) สิ้นปลาย มือขึ้นลงเร็ว ๆ แล้ว กระโดดทั้งที่ นั่งไขว่ห้าง เปลี่ยนมือซ้ายมาอยู่ที่ หน้าอก แล้วลงทำนั่งไขว่ห้าง หน้า มองพื้นตามเดิม มือขวาคงตั้งวง	
204.	เงยหน้ามองตรง มอง 2 ที (ทิ้ง ปลายหุขวาแล้วกลับ)	
205.	ก้มหน้ามองที่พื้น มือซ้ายใช้ปลายมือ ไปแตะหมัด (เล่นหมัด) สิ้นปลาย มือขึ้นลงเร็ว ๆ แล้วกระโดด ทั้งที่ นั่งไขว่ห้าง เปลี่ยนมือซ้ายมาอยู่ที่ หน้าอก แล้วลงทำนั่งไขว่ห้าง มองพื้นตามเดิม มือขวาคงตั้งวง	
206.	เงยหน้ามองตรง มอง 2 ที (ทิ้ง ปลายหุขวาแล้วกลับ) ก้มหน้ามองที่	

ลำดับที่	การปฏิบัติ	หมายเหตุ
207.	<p>พื้น มือซ้ายใช้ปลายมือไปแตะหมัด (เล่นหมัด) สิ้นปลายมือขึ้นลง เร็ว ๆ แล้วพลิกขาซ้ายและขา ขวา กลับหมุนตัวทางขวาลงไปทาง ด้านซ้ายในลักษณะทำย่อสบลเล็กน้อย ซ้าย มือขวาเข้าอก มือซ้ายตั้งวง แล้วกระโดดขาขวาให้สูงให้เท้า ซ้ายลงหลังหันมองหมัดที่พื้น</p>	
208.	<p>เงยหน้าขึ้นมองไกลแล้วมอง 2 ที (ทิ้งปลายหุซ้ายแล้วกลับ) แล้วหัน ก้มหน้ามองที่พื้น</p> <p>ขยับเท้าหน้า ใช้มือขวาปลายมือไป แตะพื้น สิ้นปลายมือเร็ว ๆ (เล่น หมัด) แล้วกระโดดให้สูง ให้เท้า ซ้ายลงหลัง(กระโดดอยู่กับที่) มือ ขวายู่ที่หน้าอก มือซ้ายตั้งวง หันมองหมัดที่พื้น</p>	
209.	<p>เงยหน้าขึ้นมองไกลแล้วมอง 2 ที (ทิ้งปลายหุซ้ายแล้วกลับ) ก้มหน้า มองที่พื้น</p>	
210.	<p>ก้มหน้ามองที่พื้น ขยับเท้าหน้า ใช้ มือขวา ปลายมือไปแตะที่พื้นสิ้น</p>	

ลำดับที่	การปฏิบัติ	หมายเหตุ
211.	<p>ปลายมือเร็ว ๆ (เล่นหมัด) แล้ว กระโดดลงไปทางหลัง (ให้เท้า ซ้ายลงหลัง) มือขวาอยู่ที่หน้าอก มือซ้ายลงหลัง) มือขวาอยู่ที่หน้าอก มือซ้ายตั้งวง หน้ามองหมัดอยู่ที่พื้น</p>	
212.	<p>กาะจับปากโลง 3 ครั้ง ขึ้นไปด้าน ตรงโยยก 2 ครั้ง ครั้งที่ 3 ให้ กระโดด (เท้าขวาลงหน้าหลบ เหลี่ยมซ้าย มือขวาอยู่ที่หน้าอก มือซ้ายตั้งวง หน้ามองหมัดอยู่ที่พื้น)</p>	
213.	<p>เงยหน้ามองไกล มอง 2 ที (ทิ้ง ปลายหูซ้ายแล้วกลับ)</p>	
214.	<p>ก้มดูหมัดที่พื้นแล้วขยับเท้าขวาให้ มือขวาแหวกหมัดที่พื้นไปทางขวา หน้าเอียงไปทางซ้าย มือซ้าย เข้าอก</p>	
215.	<p>มือซ้ายแหวกหมัดไปทางซ้าย หน้า เอียงไปทางขวา มือขวาเข้าอก</p>	
216.	<p>แล้วกระโดดไปปลายเท้าขวาแตะ หมัดมือขวาเข้าอก มือซ้ายตั้งวง หน้ามองหมัดที่พื้น</p>	
216.	<p>กระโดดยกเท้าซ้าย มือซ้ายเข้าอก</p>	

ลำดับที่	การปฏิบัติ	หมายเหตุ
217.	<p>มือขวาตั้งวง หน้าเปลี่ยนมามอง ด้านหลังตรงไปทางซ้าย</p> <p>หกดคะเมน (พาสรีน) ตั้งท่าขู่ (สองมือแตะกับพื้นมือขวาทับมือซ้าย ไปทางด้านหน้า)</p>	- หกดคะเมนแล้วให้มือแตะพื้นไว้ตลอด
218.	ขู่ 1 ครั้ง สลัดมือซ้ายไปทางซ้าย ปลายมือแตะพื้น	
219.	เหวี่ยงตัวขึ้นทางซ้ายในท่าหย่อง ซ้ายหน้าตรง	
220.	เหลียวซ้าย เหลียวกลับ	
221.	สอดเท้าขึ้นไปทางซ้าย ยกเท้าขวา พร้อมจับคว่ำมือทั้งซ้ายขวาลงให้อยู่ ระดับสะเอวข้างหน้า	
222.	ยึดกระทกเท้าซ้ายเก็บ พร้อมกับมือ ที่จับซ้ายขวายกขึ้นคล้ายออกเป็น หงายมือ 2 มือ (ปีกกาหงาย 2 มือ) ยกเท้าขวา (ข้อศอกขวาหัน เข้าขวา)	
223.	ยึดกระทกวางเท้าขวา ตั้งเหลี่ยม เต็มมือทั้งสองข้างตั้งวงหน้ามอง ตรงไปกระทบพื้นหงายมือ หรือ กระทบพื้นจับสอดมือ กระทกเข้า	

ลำดับที่	การปฏิบัติ	หมายเหตุ
224.	<p>หันบ้อง หมนตัวลงทางขวา อยู่ ด้านขวา มือขวาตั้งวงอยู่ที่เข้าขวา มือซ้ายคงอยู่ทางซ้ายตามเดิม หน้า เปลี่ยนมามองไกล (ด้านหลังเวที)</p> <p>ยึดกระทกเท้าซ้าย เก็บลงไปยก เท้าขวามือขวาปลดเข้าขวา หน้า มองตามมือ วางเท้าขวา ยกเท้า ซ้ายติด มือขวาเหยียดตรงไป ข้างหลัง มือซ้ายยกสูงเปลี่ยนเป็น คว่ำมือ หน้ามองไปทางซ้าย</p>	
225.	<p>ยึดกระทกเท้าขวา พร้อมกับมือขวา เกาคาง มือซ้ายอยู่ที่เดิมหคคะเมน "พาสูริน" ตั้งเหลี่ยมท่า 5</p>	- การหคคะเมน (พาสูริน) ต้องให้มือ ทั้งสองทำวงขึ้น
226.	<p>กระชากลำตัวมาทางหลังส่วนหน้า และจำนวนกระชากลำตัวนั้นคง เหมือนกับท่าเซ็ด (ครึ่งท่าแรก) ขึ้นในท่า 5 เหลี้ยวขวา เหลี้ยว กลับ</p>	
227.	<p>กระโดดลงวงในท่าที่ 5</p>	

ลำดับที่	การปฏิบัติ	หมายเหตุ
228.	<p>กระเทียบกลับในท่าที่ 5 พร้อมกับมือซ้าย เปลี่ยนเป็นจับสอดหงายมือมือขวาเปลี่ยนเป็นคว่ำมือ อยู่ระดับปลายเข่าขวา หน้ามองไปทางด้านมือขวา</p>	
229.	<p>สอดเท้ายกเท้าซ้ายติดวางเท้าซ้ายขวา สลับกันจากซ้ายไปหาเร็วเก็บลงไปทางด้านหลัง แล้วหมุนตัวกลับมาทางด้านขวา มือทั้งสองอยู่ในท่าเดิม หน้ามองไกล (ด้านหลังเวที) แล้วใช้มือขวาปาดเข่าขวาแล้ววางเท้าขวามือขวาปาดเข้าให้เปลี่ยนเป็นสอดหงายมือขึ้นเป็นท่าที่ 3 ส่วนมือซ้ายเปลี่ยนมาเป็นตั้งวงพร้อมกับยกเท้าซ้าย หน้ามองตรงไปทางซ้าย (ด้านหน้า)</p>	
230.	<p>วางเท้าซ้ายและขวาย่ำเท้าซ้ายสลับกันไปจากซ้ายถึงเร็ว เก็บแล้วกระโดดขึ้นไปลงเหลี่ยมขวา หลบเหลี่ยมขวา ส่วนมือและหน้าคงอยู่ในท่าเดิม</p>	

ลำดับที่	การปฏิบัติ	หมายเหตุ
231.	กระชากลำตัวลงมา ทางหลังส่วนหน้าและจำนวนกระชากตัวนั้น คงเหมือนกับท่าเซ็ด (ครั้งที่แรก)	
232.	ขึ้นในท่าที่ 3	
233.	ลดขาขวาลงใช้เข่าขวายันกับพื้น และกระดกเท้าขึ้น ส่วนเท้าซ้ายอยู่ในท่าเดิม มือซ้ายเปลี่ยนเป็นจับอยู่ที่ข้างหน้าระดับหน้าผาก มือขวาอยู่ที่อก	
234.	มอง 2 ที (ทิ้งปลายหว่าแล้วกลับ	
235.	ตั้งท่าขุ่นเข่า (ลดมือซ้ายที่จับลงมือขวาที่เข้าออกมาแต่อยู่ขุ่นเข่า ซ้ายมือซ้ายทับมือขวา)	
236.	ขุ่นเข่า 1 ครั้ง (ลดหน้าลงพร้อม กับแยกข้อศอกทั้งสองออกแล้วดันขึ้น	
237.	คว่ำหลังตกใจ หลบเหลี่ยมซ้าย หมุนตัวทางขวา อยู่ด้านซ้าย มือขวาอยู่ที่หน้าอก มือซ้ายตั้งวง หน้ามองไปทางขวา(ด้านหน้าเวที) ไปพร้อมกับหน้า)	
238.	ขยับเท้าเป็นท่าหลบเหลี่ยมขวา หน้าตรง มือซ้ายเปลี่ยนมาอยู่ที่	

ลำดับที่	การปฏิบัติ	หมายเหตุ
	หน้าอกมือขวาตั้งวง	
239.	กาจับปากโลงไป 3 ครั้ง แล้ว	
	โยยกไปอีก 3 ครั้ง ครั้งที่ 3	
	กระโดดหกดคะเมน (พาสรีน)	
240.	ตั้งท่าขู่ (สองมือแตะกับพื้น มือขวา	
	ทับอยู่บนมือซ้ายไปทางด้านหน้า)	
241.	ขู่ 1 ครั้ง สลัดมือซ้ายไปทางซ้าย	
	ปลายมือแตะพื้น	
242.	เหวี่ยงตัวขึ้นทางซ้ายในทางหย่อง	
	ซ้าย	
243.	เหลียวซ้าย เหลียวกลับ	
244.	ขยับเท้าทั้งสองข้าง พร้อมกับ	
	มือซ้ายคว่ำไปแตะที่พื้น ทางขวา	
	หันมองตรงสลัดมือขวาไปแตะที่พื้น	
	หันมองมือขวาหลบเหลียมซ้าย	
245.	เหวี่ยงตัวขึ้นไปทางขวา อยู่ในท่า	
	หย่องขวา (หน้าอัด) หลบเหลียม	
	ซ้ายหน้าตรง เหลียวขวา เหลียว	
	กลับ	
246.	ขยับเท้าทั้งสองข้างไปตั้งเป็น	
	เหลียมซ้าย หลบเหลียมขวาในท่า	
	กาจับปากโลง มือทั้งสองข้างทำใน	

ลำดับที่	การปฏิบัติ	หมายเหตุ
	<p>ทำไหว้ อยู่เหนือศีรษะหน้ามองลอด ใต้มือ</p> <p>247. ทำกาจับปากโลงไปทางซ้าย 3 ครั้ง (ไม่มีโยยก)</p> <p>248. ทำกาจับปากโลงไปทางขวา 3 ครั้ง (ไม่มีโยยก)</p> <p>249. ทำกาจับปากโลงไปทางซ้าย 2 ครั้ง (ไม่มีโยยก)</p> <p>250. ทำกาจับปากโลงไปทางขวา 2 ครั้ง (ไม่มีโยยก)</p> <p>251. ทำกาจับปากโลงไปทางซ้าย 1 ครั้ง (ไม่มีโยยก)</p> <p>252. ทำกาจับปากโลงไปทางขวา 1 ครั้ง (ไม่มีโยยก)</p> <p>253. กระโดดไปทางซ้ายและขวาสลับกัน ไปกับเดินเท้าขึ้นไปเรื่อย ๆ จนถึง ที่เดิม คือ ตั้งต้นไหว้ตรงไหนก็ไป อยู่ตรงนั้น</p>	<p>- ในการปฏิบัติกาจับปากโลงแต่ละครั้งเสร็จ แล้วให้กระโดดขึ้นไปข้างหน้าเท้าทั้งสอง ข้าง เป็นแนวตรงกัน</p>

ลำดับที่	การปฏิบัติ	หมายเหตุ
254.	ให้เข้าขวาทั้งอยู่และเข้าซ้ายติดอยู่กับพื้น	
255.	แล้วค่อย ๆ ลดเข้าขวาลงมาเป็นทำนองคุกเข้าใช้สันเท้าทั้งสองรองกันพร้อมกับมือทั้งสองลดลงมาอยู่ที่หน้าอก แล้วไหว้ 1 ครั้ง	

- จบแม่ท่าลิง -

จากการฝึกหัดแม่ท่าโขงลิงครั้งท่าหลัง ผู้ฝึกจะได้รับกระบวนท่าที่นับเป็นท่าเฉพาะของลิง ซึ่งจะเน้นอาภักภักิริยาของลิง มักเป็นท่าทางเบ็ดเตล็ดที่นอกเหนือจากครั้งแรก เช่น การม้วนตัวไปข้างหน้า และไปข้างหลัง การจับแมลง การจับหมัด การเล่นแมลง การเล่นหมัด ในลักษณะทำนองและทำยีน เป็นต้น เมื่อวิเคราะห์กระบวนท่าจะเห็นได้ว่า ลักษณะของท่าในแม่ท่าลิงครั้งท่าหลังแต่ละท่าจะมีลักษณะที่เหมือนกัน และแตกต่างกัน ซึ่งสามารถจัดหมวดหมู่ได้ดังนี้

ส่วนศีรษะ	ส่วนมือ	ส่วนเท้า
เหลียว	จับผ้า	ตั้งเหลี่ยม
สะบัดหน้า	คว่ำ	หลบเหลี่ยม
ก้มหน้า	สลัดมือ	เก็บ
เงยหน้า	เข้าอก	ขยับเท้า
	ตั้งวงลิง	สุดเท้า
	เกาะข้อมือ	ยกเท้า

เกาเอว	ก้าวเท้า
เกาหน้าแข้ง	หลบเข้า
แหวก	กระโดดยกเท้า
	ยึดกระทก

นอกจากนี้ยังมีกระบวนท่ารวมสี่ระหัดด้าน เป็นท่าเฉพาะดังนี้ ชู หักคะเมน กระโดดลงวง กระตีบกลับ กาจับปากโลง คลาน หงายหลัง ถึกขา จับแมลงวัน จับหมัด กระตีบฟันจับสอดมือ

เมื่อจัดหมวดหมู่ได้แล้ว ทำให้ทราบถึงกระบวนท่าของแม่ท่าครั้งท่าหลัง คือ ตั้งแต่ ท่าที่ 92-225 ส่วนใหญ่จะปฏิบัติซ้ำกัน เมื่อจัดหมวดหมู่แล้วจึงง่ายต่อการทำความเข้าใจ และจดจำกระบวนท่าได้อย่างแม่นยำ โดยจะรู้ว่าในแม่ท่าครั้งท่าหลังมีท่าอะไรบ้าง ซึ่งจะเห็นประโยชน์มากในการนำท่าต่าง ๆ ไปใช้ในการปฏิบัติท่าอื่น ๆ เช่น ในการรบ การออกกราว การรำเพลงหน้าพาทย์ต่าง ๆ เป็นต้น

การจับ และการแก้ไขท่าทาง

เมื่อฝึกหัดแม่ท่าโขนลิงแล้ว สิ่งที่สำคัญอีกอย่างหนึ่ง คือ การจับท่าและแก้ไขให้ถูกต้อง เมื่อผู้ฝึกปฏิบัติครูจะคอยดูแล เพราะถือว่าการจับท่าถือเป็นหัวใจสำคัญในการสอนวิชานาฏยศิลป์โขน ผู้เรียนจะรำจะเต้นได้สวยงามย่อมขึ้นอยู่กับครูผู้อบรมสั่งสอน เมื่อครูควบคุมดูแลอย่างใกล้ชิดคอยให้คำชี้แนะ อธิบายอีกทั้งช่วยแก้ไขท่าทางให้ถูกต้อง การรำ การเต้นของผู้เรียนก็จะถูกต้องและสวยงาม

การฝึกหัดในสมัยโบราณ ครูจะมีความเข้มงวดและจริงจังต่อการอบรมสั่งสอนมาก ครูกรี วรศรินทร์ กล่าวถึงความเข้มงวดของครูในสมัยก่อนว่า "เริ่มต้นฝึกหัดก็ตบเข้า ถองสะเวย เต็มเสา ตีบเหลี่ยม แรก ๆ ก็ปวดเมื่อยเจ็บจนร้องไห้เลย สมัยนั้นครูจะถือไม้เรียวคอยตี พอเราเจ็บร้องไห้ครูก็จะตีเบาหน่อย น้ำตาไหลร้องกันทุกคนไม่อายกัน ตอนนั้นคิดอยากจะทำลาออก เพราะมันเจ็บมาก แต่พอชินเข้าก็พอจะทนได้ แต่กว่าจะทนได้ก็เป็นเดือน ๆ หัดโขนมันต้องอดทน ไม่งั้นไม่ได้วิชา"^๑

ผู้วิจัยเคยได้รับการฝึกหัดและเข้มงวดจากครูมากจนในบางครั้งก็นึกโกรธครูว่าทำไมต้องแก้งกัณฑ์ด้วย อย่างเช่นท่าตีบเหลี่ยมและดึกขา เมื่อครูตีบเหลี่ยมและดึกขาให้แล้วยังแหย่ท่าไว้อีก โดยไม่ยอมปล่อยแม้จะร้องอย่างไรก็ตาม ซึ่งเป็นการทรมานมาก เมื่อลุกขึ้นเดินจะรู้สึกขัดและปวดขามาก แต่พอชินเข้าก็เริ่มชิน เพราะได้รับการฝึกหัดทุกวัน ในการแสดงโขนจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องอาศัยความชำนาญ ฉะนั้น จึงต้องเริ่มฝึกหัดกันตั้งแต่วัยเป็นเด็ก

^๑ สัมภาษณ์ นายกรี วรศรินทร์ ผู้เชี่ยวชาญนาฏยศิลป์โขนลิง วิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร, 6 มกราคม 2538.

ตั้งคำโบราณว่า ไม้อ่อนดีดง่าย ไม้แก่ดีดยาก ไม่มีผู้ใดที่ไม่เคยฝึกหัดรำมาก่อน แล้วจะสามารถรำได้สวยงามเมื่อมีอายุมากขึ้น ดังนั้น การเข้มงวดในการจับท่าทางและแก้ไขท่าทางของผู้เรียนนั้นควรกระทำกันตั้งแต่วัยเป็นเด็ก เพื่อเป็นการเพิ่มพูนทักษะและความชำนาญแก่ผู้เรียน

ลักษณะของการจับท่ากระทำได้ 2 ลักษณะ ดังนี้

1. การจับท่าเพื่อแก้ไขข้อบกพร่องของท่า

2. การจับท่าเพื่อให้เกิดความสวยงาม

1. การจับท่าเพื่อแก้ไขข้อบกพร่องของท่า หมายถึง การแก้ไขข้อบกพร่องในท่าทางของผู้เรียนให้ถูกต้องตามสัดส่วนของร่างกายอย่างเป็นมาตรฐาน เช่น หลังโก่งก็จับทำให้หลังตั้งตรงโดยใช้มือกดบริเวณหลังพร้อมทั้งอธิบายให้ยึดตัวและดันหลัง ถ้าร้ายกไหล่ ก็จับท่าโดยใช้มือกดแผ่นไหล่ให้ได้ท่าที่ถูกต้องไม่ให้แอ่นหน้าจนเกินไป เป็นต้น

2. การจับท่าเพื่อให้เกิดความสวยงาม เป็นการจับท่าต่อเนื่องจากการจับท่าเพื่อแก้ไขข้อบกพร่องของท่า เมื่อผู้เรียนได้แก้ไขข้อบกพร่องของตน โดยกำหนดให้อวัยวะส่วนต่าง ๆ ของร่างกายอยู่ในตำแหน่งที่ถูกต้องตามหลักนาฏศิลป์แล้ว ผู้สอนก็สามารถจับท่าเพื่อให้เกิดความสวยงามได้โดยไม่ยากนัก เช่น ผู้เรียนทำท่ากระทืบหน้าคว่ำมือ * แต่ระดับของแขนไม่ได้สัดส่วน คือ ยื่นมาข้างหน้า ครูก็จะจับแขนให้กางไปด้านข้าง หากเท้าที่ยกไม่หงายตามุด้านโน้นขึ้นแต่กลับยื่นเข้ามาเฉย ๆ ครูก็ต้องจับท่าทางให้ถูกต้องและสวยงาม พร้อมทั้งอธิบายด้วยทุกครั้ง เป็นต้น

* กระทืบหน้าคว่ำมือ เป็นศัพท์ทางด้านนาฏศิลป์โบราณใช้ทั้งตัวลิง และตัวยักษ์

การจับท่าทางนั้นมีความสำคัญต่อการเรียนการสอนมาก หากผู้เรียนได้รับการจับท่าจากผู้สอนที่มีความชำนาญ จะทำให้ผู้เรียนมีท่วงท่าที่สวยงามตามแบบนาฏศิลป์ และยังได้รับการจับท่าอยู่เป็นประจำอย่างสม่ำเสมอ เมื่อผู้เรียนปฏิบัติครั้งใดท่าทางนั้นก็จะต้องและสวยงามทันที การจับท่านี้ อาจารย์วิวัฒน์ สุขประเสริฐ ให้ความเห็นว่า ควรใช้มือจับท่าทางไม่ควรใช้ไม้เป็นตัวกำหนด หรือกดไปตามร่างกายของผู้เรียน การใช้มือจับท่าทางทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างผู้สอนกับผู้เรียนผูกพันกัน เนื่องจากการสัมผัสที่ต้องใช้พลังและการทะนุถนอม เพื่อบอกให้รู้ว่าการกระทำนี้ ผู้สอนตั้งใจให้ความรู้ที่ถูกต้องและต้องการให้ผู้เรียนจดจำ ตลอดจนปฏิบัติท่าทางนั้น ๆ ได้อย่างสวยงาม ^{๑๐}

การใช้มือจับท่าทาง พร้อมทั้งอธิบายสิ่งที่ถูกต้อง ทำให้ผู้เรียนเข้าใจและจดจำได้อย่างแม่นยำ ส่วนการใช้ไม้จี้หรือกดไปตามตำแหน่งต่าง ๆ ของร่างกาย ผู้สอนซึ่งไม่ค่อยสนใจ จึงมักจะไม่มีการอธิบายประกอบ ทำให้ผู้เรียนไม่เข้าใจว่าตนเองผิดที่ตรงไหน และจะต้องแก้ไขอย่างไรจึงจะถูกแบบแผน

^{๑๐} สัมภาษณ์ นายวิวัฒน์ สุขประเสริฐ อาจารย์สอนนาฏศิลป์โขนลิง วิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร, 3 มกราคม 2538.

การฝึกปฏิบัติกรีธาอาการทั่วไปของตัวลิง

อาการปฏิกิริยาโดยทั่วไปของตัวลิงอันเป็นลักษณะเฉพาะตัว ซึ่งเลียนแบบมาจากธรรมชาติของลิง ปกติลิงจะเป็นสัตว์ที่ซุกซนไม่อยู่นิ่งเลย ปรมาจารย์ทางด้านนาฏศิลป์ได้นำอาการปฏิกิริยาต่าง ๆ ซึ่งลิงมักปฏิบัติขึ้นโดยสัญชาตญาณ มาปรุงแต่งให้เป็นท่าทางตามแบบนาฏศิลป์ของลิง ดังนี้

1. การคลาน
2. การเดิน
3. การยืน
4. การนั่ง
5. การเกาะ
6. การใช้หน้า
7. การใช้มือ

1. การคลาน ผู้สอนให้ผู้เรียนหัดโดยยึดหลักธรรมชาติของลิง

ภาพที่ 1 แสดงท่าการคลาน

วิธีปฏิบัติ นั่งทับสันเท้าซ้าย ลดเข้าซ้ายลงต่ำแต่ไม่ติดพื้นตั้งเข่าขวาวางเท้าขวา เต็มเท้า ลำตัวตั้งตรง มือขวาเข้าอก มือซ้ายให้ปลายนิ้วแตะพื้น ก้มหน้ามองมือที่แตะพื้น ปฏิบัติ ต่อเนื่องโดย กดเข่าขวาลงเปิดสันเท้า แล้วก้าวเท้าซ้ายวางเต็มเท้า พร้อมกับยื่นมือขวาลงมาแตะพื้น (คว่ำ) มือซ้ายชักกลับขึ้นไปเข้าอก ปฏิบัติสลับซ้าย ขวา ติดต่อกัน

- โอกาสที่ใช้ - เมื่อหุมนานถวายพลแก่พระราม พลวานรทั้งหมดจะคลานออกมาเข้าเฝ้าพระราม
- พลวานรออกตัวเพื่อเข้าเฝ้าพระรามหรือผู้ที่เป็้นนายในขณะนั้น โดยจะคลานออกมาเฝ้าทุกครั้งเป็นต้น

2. การเดิน คือ การเคลื่อนที่จากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่งในการแสดงโขนตัวละครสามารถปฏิบัติได้ 2 ลักษณะ คือ

2.1 การเดินตื่นเตี้ย

2.2 การเดินในท่าเต้น

2.1 การเดินตื่นเตี้ย เป็นกิริยาของลิงโดยธรรมชาติ ซึ่งมีการกำหนดนำมาใช้กับตัวละครในการแสดงโขน แต่ก็ไม่ใช้หลักในการไป - มาของตัวละคร เพราะการเดินตื่นเตี้ยปฏิบัติได้ไม่นานก็จะรู้สึกเมื่อยล้า และจะไม่ว่องไว จึงปรากฏมีใช้บ้างบางโอกาส

ภาพที่ 2 แสดงท่าการเดินตื่นเตี้ย

วิธีปฏิบัติ คล้ายกับท่าคลาน เท้าซ้ายเปิดส้นเท้า กดเข้าซ้ายลงแต่ไม่ถึงพื้น นั่งทับ
 ส้นเท้าซ้าย เท้าขวาวางเต็มเท้าตั้งเข่า ลำตัวตั้งตรง มือขวาและมือซ้าย ยกขึ้นระดับข้อศอก
 ปล่อยห้อยมือ แขนข้อศอกเข้าหาลำตัว ลำตัวตั้งตรง หน้ามองไกล ปฏิบัติต่อเนื่อง โดยก้าวเท้า
 ซ้ายวางเต็มเท้าตั้งเข่า เท้าขวาเปิดส้นเท้ากดเข้าลง นั่งทับส้นเท้าขวา ขณะปฏิบัติต้องไม่ยึด
 ตัวขึ้น ปฏิบัติติดต่อกัน ซ้าย ขวา

- โอกาสที่ใช้แสดง - กราวองคต
 - เชนลิง
 - ลิงป่า

2.2 การเดินในท่าเตนเป็นการเคลื่อนที่ของตัวลิงในการแสดงโขน ซึ่งมักจะทำให้
 การเต้นเป็นหลัก เป็นการเคลื่อนที่ในระยะไกล

ภาพที่ 3 แสดงท่าการเดินในท่าเตน ชั้นที่ 1

ภาพที่ 4 แสดงท่าการเดินในท่าเต้น ชั้นที่ 2

วิธีปฏิบัติ ยกเท้าซ้ายหนีบเอว งอเข่าขวาเล็กน้อย ลำตัวตั้งตรง มือซ้ายเข้าอก มือขวาทิ้งวงลิงข้างลำตัวตรงหน้าขา หน้ามองทางซ้าย ปฏิบัติต่อเนื่อง วางเท้าซ้ายลงแล้วยกเท้าขวาขึ้นหนีบเอว มือและหน้าคงเดิม ปฏิบัติเท้าสลับซ้าย ขวา ติดต่อกันตามจังหวะเพลง

โอกาสที่ใช้แสดง - การเคลื่อนทัพของสิบแปดมงกุฏและพญาวานร
- การเคลื่อนที่เพื่อไปยังจุดหมายที่ต้องการ

3. การยืน ลักษณะการยืนของตัวลิงในการแสดงโขนจะไม่เหมือนสิ่งตามธรรมชาติ คงจะมีลักษณะมือเท่านั้นที่จะคล้ายคลึงกัน การยืนของตัวลิงในการแสดงโขน แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

3.1 การยืนในท่าห้อยมือเดียว

3.2 การยืนในท่าห้อยสองมือ

3.1 การยืนในท่าห้อยมือเดียว เป็นท่าการยืนคอย หรือยืนพัก เพื่อรอจังหวะ

ภาพที่ 5 แสดงท่าการยืนในท่าห้อยมือเดียว

วิธีปฏิบัติ ยืนกางขา ย่อตัวลง เท้าซ้ายวางเต็มเหลี่ยม เท้าขวาหลบเข้าเปิด
สันเท้า ย่อเข้า ลำตัวตั้งตรง หน้ามองทางซ้ายเอียงหูทางขวาเล็กน้อย มือซ้ายเข้าอก มือขวา
ตั้งวงลิงข้างลำตัวบริเวณหน้าขา

- โอกาสที่ใช้ - ยืนคอย การมาของอีกฝ่ายหนึ่ง หรือยืนคอยจังหวะ
- ยืนฟัง ในการทำรบหรือรับฟังญานวาทที่อาวุโสกว่า

3.2 การยืนในท่าห้อยสองมือ

ภาพที่ 6 แสดงการยืนในท่าห้อยสองมือ

วิธีปฏิบัติ ส่วนของเท้าปฏิบัติเหมือนกับท่าห้อยมือเดียว แตกต่างเฉพาะส่วนมือ ซึ่งมือทั้งสองจะเข้าอก ในที่นี้ตั้งเข่าซ้าย มือซ้ายต้องอยู่บน โดยมือซ้ายคว่ำมือหักข้อมือลงให้นิ้ว ทั้งห้าชิดกันนำมาแนบกับหน้าอกบริเวณลิ้นปี่ ส่วนมือขวาปฏิบัติเหมือนกัน แต่นำมาต่อให้ปลายนิ้ว มือซ้ายอยู่ตรงหลังข้อมือขวา (ถ้าตั้งเข่าขวา มือขวาต้องอยู่บน)

โอกาสที่ใช้เหมือนกับการยืนในท่าห้อยมือเดียว

4. การนั่ง กิริยาการนั่งของลิงโดยธรรมชาติจะคู้ไม่งาม ประมาจารย์ทางด้าน นาฏยศิลป์ท่านจึงมิได้นำมาใช้ แต่คงใช้กิริยาการนั่งของมนุษย์ ซึ่งปรากฏอยู่ในการแสดงโขนของ ตัวลิง โดยแบ่งออกเป็น 4 ลักษณะ คือ

- 4.1 นั่งพับเพียบ
- 4.2 นั่งทับส้นเท้า
- 4.3 นั่งไขว่เท้า
- 4.4 นั่งตั่งเข้าข้างใดข้างหนึ่ง

- 4.1 นั่งพับเพียบ

ภาพที่ 7 แสดงท่านั่งพับเพียบ

วิธีปฏิบัติ นั่งพับขาซ้ายเข้าหาลำตัว ให้ขาอ่อนล่างและอ่อนบนชิดกัน ส่วนขาขวาพับออก ให้ขาอ่อนล่างและอ่อนบนชิดกัน ปลายนิ้วเท้าขวาชี้ออกจากขวา ลำตัวตั้งตรง พนมมือ

โอกาสที่ใช้แสดง - นั่งเข้าเฝ้าฝ่ายพระ ซึ่งจะมีตำแหน่งที่นั่งเฉพาะ กำหนดไว้
 อย่างมีแบบแผน โดยแบ่งออกได้ 2 ลักษณะ คือ

- ก. การนั่งเข้าเฝ้าแบบโขนฉาก
- ข. การนั่งเข้าเฝ้าแบบโขนหน้าจอ
- ค. การนั่งเข้าเฝ้าแบบโขนฉาก

สิบแปดมงกุฎจะแบ่งครึ่ง และนั่ง 2 ฟาก ส่วนพญาวานรจะแบ่ง ดังนี้ สุครีพ
 หนุมาน องคต อยู่ฝั่งขวามือของพระ ชามพุทราช ชมพูนุช นิลนนท์ อยู่ฝั่งซ้ายมือของพระ

หมายเหตุ การนั่งเข้าเฝ้าจะต้องไม่หันปลายเท้าให้พระเป็นอันขาด (โดยเฉพาะ
 ท่าเริ่มต้น เมื่อปฏิบัติได้พักหนึ่งหากเกิดอาการเมื่อยก็สามารถเปลี่ยนท่าได้) คือ แถวที่อยู่
 ทางขวามือของพระ จะต้องนั่งพับเพียบให้ปลายเท้าขวาหันออกไปด้านนอก เช่นเดียวกับแถว
 ที่อยู่ทางซ้ายมือของพระ จะต้องนั่งพับเพียบให้ปลายเท้าซ้ายหันออกไปด้านนอก

- ข. การนั่งเข้าเฝ้าแบบโขนหน้าจอ

สิบแปดมงกุฎ แบ่งครึ่งนั่ง 2 ฟาก ตามความยาวของเวที ส่วนพญาวานร จะ
 นั่งตรงกลางเป็นแถวเรียงลำดับ อาวุโส ดังนี้ ชามพุทราช สุครีพ หนุมาน ชมพูนุช องคต
 นิลนนท์

หมายเหตุ ในการนั่งพับเพียบเข้าเฝ้า เมื่อพนมมือทั้งแบบโขนฉาก และโขนหน้าจอ
 สิบแปดมงกุฎ และพญาวานรทุกตัวจะต้องยกกันขึ้นเล็กน้อย เพื่อเป็นการรับทและแสดงถึง
 ความพร้อม แข็งขันอยู่ตลอดเวลา การไหว้และยกกันนี้จะกระทำเมื่อฝ่ายพระประทับนั่ง ตรัส
 เรียกผู้หนึ่งผู้ใดหรือทุกฝ่าย และเมื่อฝ่ายพระเสด็จกลับ นอกจากนั้นก็นั่งพับเพียบตามปกติ

4.2 นิ่งทับสันเท้า

ภาพที่ 8 แสดงทำนึ่งทับสันเท้า

วิธีปฏิบัติ นิ่งพับขาทั้งสองไปข้างหลัง หัวเข้าห่างจากกันประมาณ 1 คืบ ปลายเท้านอนราบกับพื้น ให้ฝ่าเท้าซ้อนกัน เท้าขวาทับเท้าซ้ายหรือเท้าซ้ายทับเท้าขวาก็ได้ตามความถนัด แล้วนึ่งทับสันเท้าทั้ง 2 ลำตัวตั้งตรง นนมมือ

โอกาสที่ใช้แสดง - เมื่อฝ่ายพระตรีสเรียกใช้งานอย่างใดอย่างหนึ่ง พญาวานรก็จะคลานออกมาจากแถวที่นั่งเล็กน้อย แล้วนึ่งทับสันเท้า นนมมือ รับฟังคำสั่งว่าจะให้ไปทำอะไรที่ไหน

4.3 นั่งไขว่เท้า

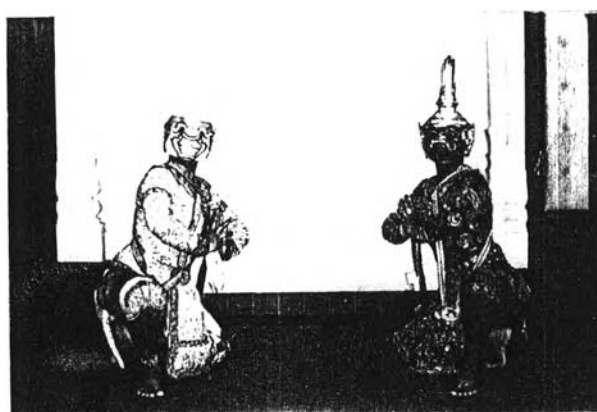

ภาพที่ 9 แสดงท่านั่งไขว่เท้า

วิธีปฏิบัติ นั่งโดยพับขาซ้ายเข้าหาตัว ให้ขาซ้อนบนกับท่อนล่างชิดกัน แล้วพับขาขวาขึ้นมาไขว่วางบนขาซ้าย ตั้งเข่าขวาขึ้น ลำตัวตั้งตรง มือขวาเข้าอก มือซ้ายตั้งวางลงข้างลำตัว บริเวณหน้าขา

- โอกาสที่ใช้แสดง - นั่งเมืองมีท้าวมหาชมนุ พาลี สุครีพ หนุมาน เป็นต้น
- นั่งเกี้ยว เช่น พาลีเกี้ยวนางดาราทรง หนุมานเกี้ยวนางวานรินทร์ เป็นต้น

4.4 นั่งตั่งเข้าข้างใดข้างหนึ่ง

ภาพที่ 10 แสดงท่านั่งตั่งเข้าขวาและซ้าย

วิธีปฏิบัติท่านั่งตั่งเข้าซ้าย คือ นั่งทับส้นเท้าขวา เข้าขวาติดพื้นตั่งเข้าซ้าย เท้าซ้ายวางเต็มเท้า ลำตัวตั้งตรง นนมมือ หากจะปฏิบัติท่านั่งตั่งเข้าขวาก็ปฏิบัติกลับกัน

- โอกาสที่ใช้แสดง - รับฟังคำสั่งจากสิงอาวุธ เช่น องค์หนึ่งรับฟังคำสั่งจากหนุมาน เป็นต้น
- เข้าเฝ้ากลางสนามรบ ซึ่งจะมีการกำหนดตำแหน่งไว้อย่างมีแบบแผน

หมายเหตุ หากผู้แสดงตัวลิงนั่งอยู่ด้านขวามือของตัวพระจะต้องตั้งเข้าซ้ายเข้าหาพระ (แถวนอก) และถ้าผู้แสดงตัวลิงนั่งอยู่ด้านซ้ายมือของตัวพระ จะต้องตั้งเข้าขวาเข้าหาพระ (แถวใน)

5. การเกา เป็นลักษณะเฉพาะอีกอย่างหนึ่งที่มีความจำเป็นมากสำหรับผู้ฝึกหัดเป็นตัวลิง แบ่งออกได้เป็น 8 ลักษณะ คือ

- 5.1 เกาหัว
- 5.2 เกาคาง
- 5.3 เกาหัวไหล่
- 5.4 เกาข้อศอก
- 5.5 เกาข้อมือ
- 5.6 เกาสีข้าง
- 5.7 เกาหัวเข้า
- 5.8 เกาหน้าแข้ง

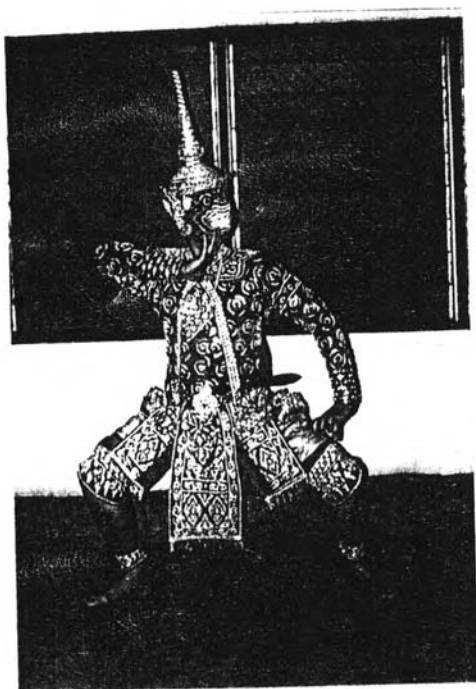
5.1 เกาหัว

ภาพที่ 11 แสดงท่าเกาหัว

วิธีปฏิบัติ มือซ้ายเข้าอก หรือตั้งวงลิงข้างลำตัวบริเวณหน้าขา มือขวาแบมือพลิก
หงายฝ่ามือทางขวา ปลายนิ้วอยู่ที่แง่ศีรษะด้านขวา ก้นข้อศอกขึ้น หันหน้าไปทางซ้าย เอียงหูขวา
(เมื่อเริ่มเกาก็เพียงแต่สั่นปลายนิ้วมือขึ้นลง)

5.2 เกาคาง

ภาพที่ 12 แสดงท่าเกาคาง

วิธีปฏิบัติ มือซ้ายเข้าอกหรือตั้งวงลิงข้างลำตัวบริเวณหน้าขา มือขวาแบตั้งมือให้
ปลายนิ้วอยู่ที่ปลายคางด้านขวา ก้นข้อศอกขึ้น หน้ามองทางซ้าย เอียงหูขวา (เมื่อเริ่มเกาก็
เพียงแต่สั่นปลายนิ้วมือขึ้นลง)

5.3 เกาหัวไหล่

ภาพที่ 13 แสดงท่าเกาหัวไหล่

วิธีปฏิบัติ มือซ้ายเข้าอก หรือตั้งวงลิงข้างลำตัวบริเวณหน้าขา มือขวาแบตั้งมือให้ปลายนิ้วอยู่ที่หัวไหล่ด้านซ้าย ก้นข้อศอกขึ้น หน้ามองทางซ้าย (เมื่อเริ่มเกาก็เพียงแต่สั่นปลายนิ้วมือขึ้นลง)

5.4 เกาข้อคอก

ภาพที่ 14 แสดงท่าเกาข้อคอก

วิธีปฏิบัติ มือซ้ายตั้งวงลิงยกขึ้น หงายมือ งอข้อคอกให้ตั้งเป็นมุมฉาก มือขวาแบ
ตั้งมือ ให้ปลายมืออยู่ที่ข้อคอกซ้าย หน้ามองที่ข้อคอกซ้าย เอียงขวา (เมื่อเริ่มเกาก็เพียงแต่
สั่นปลายนิ้วมือขึ้นลง)

5.5 เกาข้อมือ

ภาพที่ 15 แสดงท่าเกาข้อมือ

วิธีปฏิบัติ มือซ้ายเข้าอก มือขวาหักข้อมือองนิ้วทั้งห้าชิดกัน ปล่อยให้ปลายนิ้วอยู่ตรงข้อ
มือซ้าย (เมื่อเริ่มเกาก็เพียงแต่สั่นข้อมือขึ้นลง) ไม่ค่อยให้มือซ้ายเกา คงเป็นเพราะไม่ถนัด

5.6 เกาสีข้าง

ภาพที่ 16 แสดงท่าเกาสีข้าง

วิธีปฏิบัติ มือซ้ายเข้าอกหรือตั้งวงลิงข้างลำตัวบริเวณหน้าขา มือขวาหักข้อมืองอนิ้ว
 ทั้งห้าชิดกัน ให้ปลายนิ้วอยู่ตรงข้างลำตัวบริเวณเหนือเอว หน้ามองทางซ้าย (เมื่อเริ่มเกาก็
 เพียงแต่สั่นข้อมือขึ้นลง) ไม่ค่อยใช้มือซ้ายเกา คงเป็นเพราะไม่ถนัด

5.7 เกาหัวเข้า

ภาพที่ 17 แสดงท่าเกาหัวเข้า

วิธีปฏิบัติ มือซ้ายเข้าอกหรือตั้งวงลิงข้างลำตัวบริเวณหน้าขา มือขวาหักข้อมือ งอนิ้วทั้งห้าชิดกัน ให้ปลายนิ้วอยู่ตรงหัวเข่าขวา หน้ามองซ้าย หรือมองเข้าที่เกา (เมื่อเริ่มเกาก็เพียงแต่สั่นข้อมือขึ้นลง) ไม่ค่อยใช้มือซ้ายเกา คงเป็นเพราะไม่ถนัด

5.8 เกาหน้าแข็ง

ภาพที่ 18 แสดงท่าเกาหน้าแข็ง

วิธีปฏิบัติ อยู่ในท่ายกเข่าขวา หันบ่วง โดยหันเข้าไปด้านหน้า เท้าซ้ายยืนเป็นหลัก มือซ้ายหักข้อมือ งอนิ้วทั้งห้าชิดกัน ให้ปลายนิ้วอยู่ตรงหน้าแข็ง หน้ามองมือขวา (เมื่อเริ่มเกาก็เพียงแต่ลั่นข้อมือขึ้นลง) ไม่ใช่มือซ้ายเกาหน้าแข็ง

หมายเหตุ การปฏิบัติท่าเกาทั้ง 8 ท่า จะปฏิบัติได้ในทุกอิริยาบถ เพราะเป็นอุปนิสัยของลิงที่มักจะชอบเกาและซุกซนอยู่ตลอดเวลาไม่ว่าจะนั่ง ยืน หรือแม้แต่ในตอนที่กำลังทำบทยู่อก็ตาม

6. การใช้หน้า เป็นลักษณะนิสัยเฉพาะของลิงที่ชอบมองดูสิ่งต่าง ๆ ด้วยความชุกชอนอยู่ตลอดเวลา การใช้หน้าของตัวลิงในการแสดงโขนแบ่งออกได้เป็น 3 ลักษณะ

6.1 ใช้หน้าก้มเงย

6.2 ใช้หน้าเอียงหู 1-2-3

6.3 ใช้หน้าเอียงมอง

6.1 ใช้หน้าก้มเงย

วิธีปฏิบัติ กดปลายคางลง แล้วเงยหน้าขึ้น ระยะของการกดปลายคางและเงยนั้นจะต้องปฏิบัติสั้น ๆ และกระชับรวดเร็ว การปฏิบัติส่วนมากจะกระทำต่อเนื่องกับการทำท่าขึ้น

6.2 ใช้หน้าเอียงหู 1-2-3

วิธีปฏิบัติ เอียงหูทางขวานับ 1 ก้มหน้ากดปลายคางลงนับ 2 เงยหน้าขึ้นนับ 3 การปฏิบัติจะต้องต่อเนื่องกันและกระชับรวดเร็ว

6.3 ใช้หน้าเอียงมอง

วิธีปฏิบัติ เอียงหูทางขวา แล้วกลับมาที่เดิม การปฏิบัติจะต้องต่อเนื่องกันและกระชับรวดเร็ว

โอกาสที่ใช้แสดง สำหรับการใช้น้ำทั้ง 3 แบบนั้นใช้ได้ตลอดเวลา เพราะเป็นอิริยาบถของลิงที่ปฏิบัติเป็นประจำอยู่แล้ว อาจจะสอดแทรกอยู่ในบทร้อง บทว่า การออกกราว การต่อสู้ และการเกี่ยวพาราสิ เป็นต้น

7. การใช้มือ ลักษณะมือของตัวลิงในการแสดงโขน จะแตกต่างจากตัวอื่น ๆ โดยสิ้นเชิง สัตว์ลักษณะ มือ เลียนแบบมาจากธรรมชาติของลิงได้อย่างสวยงาม ลักษณะการใช้มือของตัวโขนในการแสดงโขนมี 2 ลักษณะ คือ

7.1 มือลิง (วงลิง)

7.2 มือเข้าอก

7.1 มือลิง (วงลิง)

ภาพที่ 19 แสดงท่ามือลิง (วงลิง)

วิธีปฏิบัติ นิ้วหัวแม่มือองเข้าหาฝ่ามือ นิ้วชี้เหยียดตั้ง นิ้วกลาง นิ้วนางและนิ้วก้อย งอเรียงระดับจากสูงไปหาคำ เวลาปฏิบัติจะต้องหักข้อมือตั้งวงให้สวยงาม การตั้งวงลิงสามารถ ปฏิบัติได้ทั้ง 2 มือพร้อมกัน หรือมือใดมือหนึ่ง สำหรับตำแหน่งของวงลิงอยู่ได้หลายแห่ง เช่น ตั้งวงล่างบริเวณหน้าขา ตั้งวงสูงระดับหางคิ้ว ตั้งวงหงายหักข้อมือลง เป็นต้น

โอกาสที่ใช้แสดง การปฏิบัติมือลิง (วงลิง) สามารถกระทำได้ทุกอิริยาบถ เพราะ เป็นส่วนหนึ่งที่จะบ่งบอกถึงความเป็นลิง

7.2 มือเข้าอก

ภาพที่ 20 แสดงท่ามือเข้าอกมือเดียวและ 2 มือ

วิธีปฏิบัติ นิ้วทั้งห้าชิดติดกัน งอคว่ำมือให้ปลายนิ้วชี้ลงพื้น มือเข้าอกมี 2 ลักษณะ คือ มือเข้าอกมือเดียว และมือเข้าอก 2 มือ สำหรับตำแหน่งของมือเข้าอกมือเดียว จะอยู่ตรงบริเวณเส้นที่ ถ้าเข้าอก 2 มือ ก็เพียงนำอีกมือมาต่อท้ายมือบนให้ปลายนิ้วของมือจรดที่ หลังข้อมือล่าง

โอกาสที่แสดง ปฏิบัติได้ทุกอิริยาบถ โดยเฉพาะการยืน การเคลื่อนที่ การมอง และการนั่ง เป็นต้น

จากการฝึกหัดแม่ท่าโขนลิง อาจสรุปได้ว่า เมื่อผู้ฝึกได้รับการฝึกหัดแม่ท่าลิงทั้ง ครั้งท่าแรกและครั้งท่าหลังแล้ว ผู้ฝึกจะเข้าใจ และสามารถแสดงท่าทางของลิง ตามแบบแผน ที่เป็นลักษณะของนาฏศิลป์โขนได้ และหากปฏิบัติอย่างต่อเนื่องจนมีความชำนาญก็สามารถนำ กระบวนท่าในแม่ท่าโขนลิงทั้ง 255 ท่า ไปใช้ประกอบกับการแสดงในชุดอื่น ๆ กระบวนท่าที่ สามารถนำไปใช้ได้อย่างเป็นประจำ ได้แก่ ท่าเก็บ ท่ากระต๊อบกลับ ท่าเลาะ เลาะ ท่าหย่อง ท่ากระโดดลงวง หกคะเมนและตีลังกา เป็นต้น นอกจากนี้ การฝึกหัดอาภักปกริยาต่าง ๆ ซึ่ง เป็นท่าเฉพาะของลิง เลียนแบบมาจากธรรมชาติ แล้วปรมาจารย์ได้นำมาปรุงแต่งให้เป็นท่า ทางตามแบบนาฏศิลป์โขนลิง จำเป็นที่ผู้ฝึกหัดจะต้องเรียนรู้มี ดังนี้

1. การคลาน
2. การเดิน
3. การยืน
4. การนั่ง
5. การเกาะ
6. การใช้หน้า
7. การใช้มือ

เมื่อผู้ฝึกหัดปฏิบัติตามลำดับแล้วก็จะสามารถแสดงโขนเป็นตัวลิงได้เป็นอย่างดี และถูกต้องตาม แบบแผน หลังจากฝึกหัดแม่ท่าโขนลิงและอาภักปกริยาต่าง ๆ แล้ว ลำดับต่อไปผู้เรียนก็ควรจจะ ทราบถึงศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการฝึกหัดกระบวนการรบ ซึ่งมีความจำเป็นมากสำหรับการที่จะฝึกหัด ต่อไป และด้วยเหตุที่กระบวนการรบบมีลักษณะที่แตกต่างกันมากมาย จึงน่าที่จะมีการบันทึก ซึ่งจะ กล่าวถึงในบทต่อไป